

**ПРОБЛЕМИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ****PROBLEMS OF PROCEDURAL RIGHTS ABUSE IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE**

Гречко Я.В., студентка III курсу факультету соціології і права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Заліско А.О., студентка III курсу факультету соціології і права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

**Пленюк М.Д., д.ю.н., професор,
професор кафедри інтелектуальної власності та приватного права**
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Актуальність дослідження присвячена проблематиці реформування цивільного законодавства, зокрема у аспекті зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу. Мета роботи полягає у з'ясуванні поняття «зловживання», основних його форм, а також його правовому регулюванню на прикладі аналізу норм Цивільного процесуального кодексу України з врахуванням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Необхідність дослідження цього питання значним чином пов'язана й з тим, що зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу «затягує» розгляд судових справ, що, своєю чергою, порушує основні права осіб на доступ до правосуддя, на справедливий суд, а також на повне та всебічне слухання справи, винесення справедливого рішення, постанови тощо. Особливо зазначається й про «сповільнення» судового процесу, зокрема завантаженість суддів, відсутність професійних кадрів, а також пандемією, викликаною коронавірусною інфекцією Covid-19. Основними результатами наукової праці виявилось окреслення кола найпоширеніших форм зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу, з'ясування історичних витоків даного явища, а також термінології; також у статті було з'ясовано й те, якими законодавчими актами регулюється відповідне питання, зокрема приділена увага тому, чи ефективні поточні механізми протидії зловживання процесуальними правами на практиці. Досліджена правова природа принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу й те, як даний принцип пов'язаний з іншими, такими як, доступ до правосуддя, справедливий розгляд справи, рівність всіх учасників цивільного процесу, принцип демократії тощо. Увага була приділена також і порівняльному аналізу явища зловживання процесуальними правами в цивільному процесі України та інших країнах світу. Дана науково-дослідна праця може бути використана при написанні подальших досліджень на дотичні тематики, зокрема правниками, соціологами тощо.

Ключові слова: процесуальні права, зловживання процесуальними правами, цивільне судочинство, принципи.

The relevance of the study is devoted to the issue of reforming civil legislation, in particular in the aspect of abuse of procedural rights by participants in the civil process. The purpose of the work is to clarify the concept of «abuse», its main forms, as well as its legal regulation on the example of the analysis of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, taking into account the principle of the inadmissibility of the abuse of procedural rights. The need to study this issue is largely connected with the fact that the abuse of procedural rights by participants in civil proceedings «delays» the consideration of court cases, which, in turn, violates the basic rights of individuals to access to justice, to a fair trial, as well as to full and comprehensive hearing of the case, rendering of a fair verdict, etc. It is noted separately that the abuse of procedural rights slows down the judicial process, in particular, the workload of judges, the lack of professional staff, as well as the pandemic caused by the Covid-19 coronavirus infection. The main results of the scientific work turned out to be the outline of the most common forms of abuse of procedural rights by the participants in the civil process, the clarification of the historical origins of this phenomenon, as well as the terminology; the article also found out which legislative acts regulate the relevant issue, in particular, attention was paid to whether the current mechanisms for countering the abuse of procedural rights are effective in practice. The legal nature of the principle of the inadmissibility of abuse of procedural rights by participants in the civil process and how this principle is related to others, such as access to justice, fair trial, equality of all participants in the civil process, the principle of democracy, etc., are studied. Attention was also paid to the comparative analysis of the phenomenon of abuse of procedural rights in civil proceedings in Ukraine and other countries of the world. This research work can be used in the writing of further studies on related topics, in particular by lawyers, sociologists, etc.

Key words: procedural rights, abuse of procedural rights, civil procedure, principles.

Вклад основного матеріалу. Категорія «зловживання правом» відома ще з часів римського права. На законодавчому рівні цей вираз вперше введено у законодавстві Швейцарії. Так, наприклад, Цивільним кодексом Швейцарії було встановлено заборону здійснення права, яке мало за мету заподіяти шкоду іншій особі. Також згадка цього поняття наявна і в Декларації прав людини і громадянина, датованою 1789 роком [1, с. 71]. Звідси очевидно, що проблема зловживання правом є не новою та, на жаль, не вичерпною.

Важливість недопущення зловживання правом можна проілюструвати на прикладі закріплення самого терміну в такому нормативному акті як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Так, стаття 17 Конвенції визначає зловживання правом, як діяльність або дії, що спрямовані на те, аби скасувати права та свободи, які визнані Конвенцією, також це дія,

що спрямована на їх обмеження в обсязі більшому, ніж це передбачено в Конвенції [2].

У доктрині приватного права до цього часу немає одностайної думки щодо визначення поняття «зловживання правом». У свій час професор В. Грибанов писав, що зловживання правом слід розглядати як специфічне цивільне правопорушення, яке може бути вчинене уповноваженими особами, під час виконання ними належних прав [3]. Ну думку Є. Васюковського зловживання є неприпустимою реалізацією права, що призводить до несправедливого рішення суду для іншого учасника процесу [4]. А. Юдін визначає зловживання правом дещо по-іншому, зокрема на думку науковця, це умисні дії учасників цивільного процесу, які спрямовані на те, аби порушити умови й порядок здійснення суб'єктивних процесуальних прав. Такі дії вчиняються лише з фіктивною

реалізацією належних особі прав, а також посягаються з обманом, задля того, аби обмежити чи скасувати наявні у інших осіб права та свободи, перешкодити своєчасному та правильному розгляду справи; як наслідок, такі дії тягнуть за собою застосування до особи порушника заходів цивільного примусу [1, с. 72].

На нашу думку, враховуючи думки вищезазначених авторів, зловживання процесуальним правом, що належить особі, це особливий вид цивільного процесуального протиправного діяння, яке спрямоване на те, аби порушити умови належного здійснення суб'єктивних цивільних процесуальних прав іншими учасниками справи.

Серед ознак такого діяння доцільно виокремити його спрямування на:

- 1) порушення нормального перебігу цивільного судового процесу;
- 2) порушення реалізації прав інших осіб-учасників процесу, на обмеження обсягу їх прав;
- 3) кінцеве несправедливе рішення у справі для іншої сторони;
- 4) затягування судового процесу;
- 5) поєднання з обманом;
- 6) застосування заходів цивільного примусу до особи порушника.
- 7) та інші.

Зважаючи на вищевикладене, надалі варто окреслити те, в які способи та в яких формах може існувати зловживання процесуальними правами. Так, стаття 44 Цивільного процесуального кодексу України визначає, що в залежності від тих чи інших обставин суд може визнати наявність зловживання процесуальними правами в наступних випадках:

- 1) подання особою скарги на те судові рішення, що не є чинним, дія якого вичерпана, або воно не підлягає оскарженню, вже вирішено судом, за відсутності нововиявлених обставин, інших підстав;
- 2) заявлення завідомо безпідставного відводу, які спрямовані на те, аби затягнути чи перешкодити розгляду справи або винесенню рішення;
- 3) подання позову до одного й того ж відповідача з того самого предмету та підстав;
- 4) подання декількох позовів, що мають той самий предмет, або з тих самих підстав;
- 5) вчинення дій, що спрямовані на те, аби маніпулювати автоматизованим розподілом справ між суддями;
- 6) подання позову за відсутності в ньому предмета спору, подання позову, що має штучний характер, а також подання завідомо безпідставного позову;
- 7) об'єднання позовних вимог штучним способом або необгрунтоване їх об'єднання з метою зміни підсудності справи; або з тією ж метою завідомого безпідставне залучення особи як відповідача;
- 8) укладення мирової угоди, яка спрямована на те, аби завдати шкоди правам, що належать третім особам; умисне неповідомлення про тих осіб, які мають бути залучення до участі у справі [5].

Для того, аби глибше розглянути правову природу зловживання процесуальними правами звернемося до практики суду з цього приводу. Зокрема, як свідчить аналіз, одним із найпоширеніших видів зловживання виявляється подання до суду скарг, що мають безпідставний характер, та стосуються ухвал, що не переглядалися в апеляційному порядку чи не підлягають оскарженню, а також поданих відповідних позовів, в яких відсутні достатні підстави чи предмет спору. Так, наприклад, у справі № 303\337\19 Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області було повернуто позовну заяву через відсутність в ній додатків та доказів сплати судового збору. Також позовна заява була тотожною до заяви, поданої тією ж особою, зокрема в частині предмету спору та підстав звернення з метою вчинення маніпуляцій автоматизованим розподілом справ між суддями [15].

Ще одним доволі цікавим різновидом зловживання процесуальними правами у цивільному процесі є сутяжництво – подання позовів з корисливою метою, для власного задоволення тощо [6]. Варто зазначити, що такий вид зловживання процесуальними правами поширений саме в англосаксонській правовій системі, який вчиняється особою з різних мотивів, однак найчастіше дії спрямовані на те, аби спричинити фінансові витрати опонента. Наприклад, в США, Великобританії, Канаді та в інших країнах, наявні спеціальні нормативно-правові акти, дія яких спрямована на те, аби врегулювати суспільні відносини, що пов'язані з сутяжництвом. Так, Цивільний процесуальний Кодекс штату Каліфорнія США, зазначає, що у разі порушення або підтримці особисто щонайменше п'яти проваджень протягом семи років, що були вирішені не на її користь, то такі дії особи визнаються сутяжницькими. Також якщо особа намагалась повторно подати позов до одного й того самого відповідача за справою, що була вирішена не на її користь, такі дії аналогічно визнаються сутяжницькими [7]. За ЦПК Каліфорнії, як і за ЦПК України, зловживанням процесуальними правами визначає і подання необгрунтованих позовних заяв, або тих, в яких відсутній предмет спору, або дії особи спрямовані на те, аби затягнути судовий процес.

У практиці Європейського суду з прав людини також наявні справи, що визнають сутяжництво, як один із способів, використовуючи який особи можуть зловживати своїми процесуальними правами. Так, наприклад в справі «Мусієнко проти України», № 26976/06, від 20.01.2011 в пункті 23, ЄСПЛ зазначає, що поведінка заявника спричинила затримку у розгляді справи на рівні національних судів, зокрема поведінка заявника проявлялася у таких діях: вимога щодо відкладення шести судових засідань, подача декількох скарг, що не відповідали процесуальним вимогам, а також неявка на одне судові засідання [14].

Цікавою є думка про те, що сутяжництво не завжди може виступати підставою для того, аби притягнути особу до певного виду юридичної відповідальності, оскільки в деяких випадках ці дії можуть бути вчинені особою, яка має психічні чи душевні розлади поведінки. Тому, наприклад, в судовій практиці штату Каліфорнія, за такі дії передбачений штраф, а у випадках доведення, що особа, яка зловживала процесуальними правами є психічно нездоровою, допомога та рекомендація щодо лікування.

В українському судочинстві є декілька видів процесуального примусу, які можуть бути застосовані до порушника, серед них:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід;
- 5) штраф.

Попередження або видалення із зали судового засідання може застосовуватись до учасників судового процесу та інших осіб у разі невиконання розпоряджень головуючого.

Досить цікавим є захід процесуального примусу – тимчасове вилучення доказів, адже неподання особою доказів задля затягування розгляду справи, також визнається зловживанням процесуальними правами. Так, у разі, якщо особа без поважних причин, або без повідомлення причин щодо неподання доказів, не подає до суду витребувані речові, письмові або електронні докази, то суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення таких доказів для дослідження.

Щодо штрафу, як заходу процесуального примусу, то він застосовується у наступних випадках:

- 1) невиконання належних особі процесуальних обов'язків;
- 2) зловживання процесуальними правами, або вчинення дій, які спрямовані на перешкоджання розгляду судової справи;

3) неповідомлення суду про причини неподання доказів;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів.

Так, наприклад, 20 лютого 2018 року колегія суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Львівської області по справі № 456/3781/15-ц винесла ухвалу про стягнення з особи штрафу за неявку до судового засідання. Зокрема, суд також наголосив на тому, що учасники судового процесу у відповідності до статті 44 ЦПК України повинні добросовісно користуватися наданими їм процесуальними правами, а також те, що зловживання такими правами не допускається. Також виходячи з положень цієї статті суд зобов'язаний вживати заходів щодо запобігання зловживання процесуальними правами. Зокрема, суд відповідно до статті 148 ЦПК України може постановити ухвалу про стягнення з особи штрафу у сумі від 0,3 до 3 розмірів прожиткового мінімуму у випадку зловживання процесуальними правами. Матеріали справи говорять про те, що явка позивача для дачі пояснень по суті спору була визнана обов'язковою за ухвалою Апеляційного суду Львівської області, але у судові засідання особа-позивач не з'явилася, а також не повідомила про причини своєї неявки. Таким чином, дії особи суд визнає такими, що підтверджують недобросовісне використання процесуальних прав, які спрямовані на те, аби унеможливити чи затягнути розгляд справи впродовж розумного строку. Визнавши дії особи зловживання процесуальними правами, суд зазначив про необхідність застосування до особи заходу процесуального примусу у вигляді штрафу, що становить 528, 60 грн. [9].

Вживання заходів процесуального примусу є одним зі способів боротьби й попередження зловживання процесуальними правами. Такі положення містяться і в статті 6 Європейської Конвенції з прав людини, зокрема вказано про те, що одним із завдань цивільного судочинства є справедливий неупереджений та своєчасний розгляд справи. Тому запобігання зловживанням процесуальними правами є позитивним обов'язком національних судів.

Також практика ЄСПЛ вказує на те, що саме національні суди зобов'язані організувати судові засідання таким чином, аби не допускати порушення справедливого та своєчасного розгляду справи. Наведене наявне у справі № 16652/04 «Шульга проти України», в якій ЄСПЛ вказує на те, що затримка розгляду касаційної скарги заявниці пов'язана з тим, що національні суди не діяли з належною сумлінністю, а відтак наявні порушення статті 6 Конвенції [10].

Важливо також відмітити й те, що неможливість суду ефективно протидіяти зловживанню процесуальними правами, яке затягує розгляд справи, також є порушення частини 1 статті 6 Конвенції. Наприклад, у справі № 36655/02 «Смірнова проти України», ЄСПЛ визнає зловживання процесуальними правами з боку заявниці (зокрема прохання щодо перенесення слухання та часті неявки до суду), а також погоджується з тим, що аргументи заявниці, а саме те, що місто слухання справи знаходиться

далеко від місця її проживання, є непереконалими. Однак, Суд вважає, що національні судові органи значною мірою вплинули на порушення розумності строків судового розгляду справи. Це стосується нездатності публічної влади протидіяти перепонам, що були створені учасниками справи задля затягування справи. Також Суд наголошує на відсутності спеціальних заходів у національному законодавстві, які б були спрямовані на ефективну протидію зловживання процесуальними правами у спосіб затягування справи, а також наявність таких норм, які б забезпечували присутність учасників справи в суді. З матеріалів справи не вбачається й використання судовими органами наявності заходів процесуального примусу, зокрема накладення штрафу на учасників справи, або проведення судового засідання за відсутності одного з учасників [11].

У справі № 23786/02 «Красношапка проти України» ЄСПЛ також наголошує на тому, що визначальну роль у швидкому та ефективному розгляді справи відіграють саме національні суди [12].

Вказуючи про зловживання правом з боку національних судів слід зазначити й про те, що в практиці ЄСПЛ не виключаються випадки відповідальності осіб за поведінку, яка спрямована на запобігання зловживанню процесуальними правами. Так, зокрема, у справі № 3572/03 «Цихановський проти України» Суд зауважує, що заявник може бути визнаний відповідальним за відкладення деяких судових засідань у провадженні. Також у зв'язку з поведінкою відповідача було відкладено більше ніж половину судових засідань [13].

Таким чином, можна дійти висновку, що проблема протидії з боку судів зловживанням цивільними процесуальними правами, полягає у тому, що національні суди часто не вживають процесуальних заходів примусу, які б припинили неправомірну поведінку учасника справи. Також проблемою є і відсутність спеціальних заходів щодо притягнення осіб до юридичної відповідальності саме за зловживання цивільними процесуальними правами, що не дозволяє сформувати прецедентність дій та рішень судів щодо зловживань процесуальними правами; не дозволяє створити виховний ефект на осіб-порушників, поведінка яких призводить до затягування справи, сутяжництва та інших дій, що перешкоджають справедливому, ефективному розгляду справи у розумні строки.

Висновок. Проаналізувавши основні законодавчі положення, низку справ національних судів та практику Європейського суду з прав людини, доходимо висновку, що проблема зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві залишається актуальною і при цьому недостатньо дослідженою. На це безпосередньо вказує й відсутність єдиного підходу до визначення самого поняття.

Під зловживанням цивільними процесуальними правами пропонуємо розуміти особливий вид протиправного діяння у цивільному судочинстві, який спрямований на порушення нормального перебігу цивільного процесу; реалізацію прав інших учасників процесу; затягування судового процесу і, як наслідок, ймовірність ухвалення неправомірного рішення у справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимошенко А. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами в системі принципів цивільного судочинства в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 70–74.
2. Данилець Л.В. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: проблеми визначення та характеристика. 2019. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18084/%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B4%20%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96-%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 06.11.2022)
3. Грибанов В. Реалізація та захист цивільних прав.: *Статум*, 2000. 644 с.
4. Маруніч Г. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 13–18.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 6 листопада 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 06.11.2022).
6. Заборовський В., Соханіч В. До питань про поняття зловживання процесуальними правами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Т. 2, № 53. С. 66–70.

7. Цивільний процесуальний кодекс Каліфорнії. URL: https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes_displayexpandedbranch.xhtml?tocCode=CCP&heading2=THE+CODE+OF+CIVIL+PROCEDURE+OF+CALIFORNIA&nodetreepath=2 (дата звернення: 06.11.2022).
8. Сутяжництво: як з цим боротися, світовий досвід. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/126924-sutyazhnitstvo-yak-z-tsim-borotися-svitoviy-dosvid-aa61ab> (дата звернення: 07.11.2022).
9. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 20.02.2018 р. у справі № № 456/3781/15-ц: Цивільні справи (до 01.01.2019). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72336366> (дата звернення: 07.11.2022).
10. Справа «Шульга проти України» (Заява № 16652/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 02.12.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text (дата звернення: 06.11.2022).
11. Справа «Смірнова проти України» (Заява № 36655/02) : Рішення Ради Європи від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text (дата звернення: 06.11.2022).
12. Справа «Красношапка проти України» (Заява № 23786/02) : Рішення Європ. суду з прав людини від 30.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_137#Text (дата звернення: 06.11.2022).
13. Справа «Цихановський проти України» (Заява № 3572/03) : Рішення Європ. суду з прав людини від 06.09.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_333#Text (дата звернення: 06.11.2022).
14. Справа «Мусієнко проти України» (Заява № 26976/06) : Рішення Європ. суду з прав людини від 20.01.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text (дата звернення: 12.12.2022).
15. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 21.01.2019 р. у справі № 303\337\19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79256204> (дата звернення: 12.12.2022).